

ELEŞTİREL AKLIN KADİM BİLGESİ: İBN RÜŞD VE SİYASET FELSEFESİ

ENTRENCHED WISDOM OF CRITICAL THOUGHT: IBNI RUSHD AND HIS POLITICAL PHILOSOPHY

ADEM ÇAYLAK* • YUNUS ŞAHBAZ**

ABSTRACT

In this article, the thoughts of Ibn Rushd who exemplified the islamic critical mind and philosophy is examined in terms of two issues. Firstly, in the studies of Ibn Rushd, the dialectical relationship between mind-revelation and philosophy-religion, which reach the same truth is analysed. Lastly, the study has examined Ibn Rushd's (Averroes) understanding of political philosophy that he perceives humans as innately civilized/political subjects.

Keywords: The Philosophy Of Ibn Rushd, The Political Philosophy Of Ibn Rushd, The Relationship Between Mind And Revelation In Islam

ÖZ

Bu çalışmada, Müslüman eleştirel akıl ve felsefesinin en yetkin örneklerinden birisini vermiş olan Kurtubalı İbn Rüşd'ün çalışmaları iki konu açısından incelenmiştir. Birincisi İbn Rüşd'ün eserlerinde aynı hakikate ulaştıran akıl-vahiy ile felsefe-din arasındaki diyalektik ilişkinin seyri ele alınmıştır. İkinci olarak da İbn Rüşd'ün insanı doğası gereği medeni/siyasi bir varlık olarak gördüğü siyaset felsefesi anlayışı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd felsefesi, İbn Rüşd'de siyaset felsefesi, İslam'da akıl-vahiy ilişkisi.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

** Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Sosyal bilimlerin iki temel konusu olan siyaset ve felsefe uzun bir fikrî birikime ve tarihsel geçmişe sahiptir. Siyasetsiz toplumlar olmadığı gibi felsefesiz düşünen ve hareket eden bir politik etkinliğin de siyasal olgunluğa ulaşması mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan siyasal düşünce, toplum halinde yaşamaya dönük içgüdüsel ve doğal bir eğilimi olan insanoğlunun siyaset yapma biçimini anlamının yolu olarak ortaya çıkan bir düşünüş biçimidir. Siyaset felsefesinin bir kolu olan siyasal düşüncenin temelinde ise din ve dinsel mitoslar vardır. Toplumsallaştırılmış, aklileştirilmiş bir din anlayışı, siyasal düşüncenin önemli ilham kaynaklarından birisidir. Aslına bakılırsa, bir bütün olarak felsefe, siyaset, siyaset felsefesi ve siyasal düşünce, topluluk halinde yaşayan insanların sorunlarını ve bunlara ilişkin düşüntüş ve uygulamaları sosyo-iktisadi koşulları dikkate alarak anlamaya çalışan insanların en önemli uğraş alanlarından birisidir. İnsanoğlu, Tanrısal bir lütfun ürünü olarak akli ve hür iradesi ile toplumsal ve siyasi meseleleri idrak eder. Bununla kalmayarak hayatın, varlığın ve eşyanın hakikat, mahiyet, sebep ve hareketini akıl ile idrak etmek isteyen insan için şeylerin ve oluşların ardındaki anlam ve hikmeti anlamlandırmanın en önemli boyutunu felsefe verir. Dolayısıyla akıl yürütme ve muhakeme etmeyi esas alan felsefe, yaratılışın anlamını ve hakikatin bilgisine ulaşmayı idrake zemin hazırlarken, siyaset felsefesi tüm bu temelleri dikkate alarak iyi, doğru ve adil bir hayatın topluluk halinde nasıl kurulacağına ilişkin bir arayışa zemin hazırlar.

Büyük bir yanılgı, tarihi çarpıtma ve “söylemin düzeni”nin etkisiyle, hem felsefenin hem de siyasal düşüncenin kaynağı ve doğuş yeri olarak Antik Yunan medeniyeti kabul edilir. Kültürler ve medeniyetler arası ilişkileri etkileşimsel, birikimsel ve birbiri üzerine katkı sağlayarak süreklilik kazanan insanlık medeniyetinden azade düşünen indirgemeci, oryantalist ve etnosentrik yaklaşımlara artık siyasal düşünceler tarihinde rağbet edilmemekle ve son yıllarda hepten sorgulanmakla birlikte Reform ve Rönesans hareketleriyle başlayıp Aydınlanma ve Sanayi Devrimi’yle perçinlenen ve günümüzde sorgulanan Batı hegemonyası, akademik ve entelektüel anlamda Antik Yunan düşüncesini kutsar ve hemen tüm sosyal ilimlerin temelini ve kaynağını bu döneme dayandırmaya çalışır. Bu anlayış, dünyayı felsefi, ideolojik ve siyaseten Doğu ve Batı şeklinde iki kutba bölen oryantalist paradigma ve onun 20. yy’daki izdüşümü olan siyasi modernleşmeci yazınla birlikte, ne yazık ki, Batı dışındaki neredeyse tüm eğitim ve öğretim kurumlarında geçerli hale gelmiştir. Doğu ve Batı gibi ayrımların ötesinde insanlık tarihine dinlerin ve bu çerçevede İslam din ve medeniyetinin yaptığı ve aldığı katkıyı tartışan çalışmaların son yıllarda artmaya başlaması karşılaştırmalı bir medeniyet,

felsefe ve siyasal düşünce geleneğinin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi sayılmalıdır.

Bu minvalde, İslâm'ın klasik çağı olarak adlandırılan döneme ilişkin çalışmalar, oryantalist paradigmanın etkisiyle de olsa, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve İbn Haldun, İbn Rüşd gibi düşünürlerin kitaplarının İngilizceye çevrilmesi 20. yüzyılın ortalarını bulmuştur. Ancak bu çalışmalar özel araştırmacıların ilgi alanları olarak kalmaya mahkûm olmuş ve Türkiye gibi “Batılı olmayan” bir ülkede bile bu alana ilişkin doktora tezleri 1970’lerin sonundan itibaren ancak yazılmaya başlanmıştır. Bu durum Batı’nın kurduğu akademik ve entelektüel hegemonyanın ve Türkiye gibi Osmanlı’nın son yüzyılından bu yana düşünsel serüvenini Batı’ya endeksleyen ülkelerdeki aydın-akademisyen dramının bir sonucudur. Böyle bir girdabın bugün de tam anlamıyla kırıldığı söylenemese de Batı dışı düşünce ve medeniyet birikimine katkı yapan felsefe ve düşüncelere artan ilginin de etkisiyle İslâm düşüncesine ilişkin umut verici çalışmaların arttığını söylemek mümkündür.

Böylesi bir perspektiften yola çıkan bu yazıda klasik İslâm düşüncesinin özellikle felsefi anlamda en önemli isimlerinden olan İbn Rüşd ve düşünürün siyaset felsefesi incelenecektir. Medeni bir topluluk halinde yaşamaya dönmek zorunlu, içgüdüsel ve doğal bir eğilimi haiz olan insanın siyaset ve yönetime ilişkin davranışlarını, kendisinden önceki Yunan filozofları Platon ve Aristo gibi akıl, felsefe ve ilim üzerinden kavramsallaştırmak isteyen İbn Rüşd, akıl ile vahyi, din ile felsefeyi birbiri ile mecederek bir bütünsellik içinde hakikate vasıl olmanın yollarını araştırmış bir İslam düşünürüdür. Kendisinden sonraki Aquinalı Thomas (1225-1274) gibi pek çok Batılı ve İslam filozofunun görüşlerinin şekillenmesinde etkili bir düşünür olan İbn Rüşd, felsefe ile izahı mümkün aklileştirilmiş bir din anlayışının İslam dünyasındaki öncü isimlerin başında gelir. Bu özelliğinden dolayı Gazali başta olmak üzere bazı İslam alimleri tarafından “tutarsızlık”, “zındık”lık ve “mülhid”likle suçlanan İbn Rüşd felsefesine göre, cevabını aradığı temel sorunsal şu dikotomik soru etrafında dönüyordu: “*Bilmek için inanmak mı gerekir, inanmak için bilmek mi gerekir*”. Aslına bakılırsa bu soru, kuvvetli imana sahip olmanın yolunun yani inanmanın akletmek, anlamak ve bilmekten geçtiğini savladığı düşünülen İbn Rüşd felsefesinde temeldir. İbn Rüşd’e böyle bir sonuca ulaştıran ise akıl ile vahyin yani din ile felsefenin, doğru akıl yürütüldüğü ve doğru tasavvura sahip olduğu takdirde birbirleriyle çelişmeyeceği hatta birbirini desteklediği gerçeğidir.

Batılı araştırmacıların Latin dünyası vasıtasıyla “iyi tanıdıkları” bu değerli düşünürün felsefesi üzerine literatürde önemli bir birikim oluşmuştur. Ancak, ne yazık ki, İbn Rüşd’ün siyaset alanına ilişkin düşünceleri ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuş değildir. İnceleyebildiğimiz kadarıyla doğrudan düşünürün siyaset felsefesine odaklanan metinler Türkçe’de çok azdır ve yabancı literatür de pek iç açıcı değildir. Genelde İslâm siyaset felsefesi ve özelden İbn Rüşd’ün siyasete dair düşünceleri daha fazla araştırmayı hak edecek önemi haizdir.

Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Tam adı, künyesi ve nisbesi Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî olan filozof İbn Rüşd, yaşadığı tarihsel dönemin ilim, kültür ve sanat merkezi olan Kurtuba’da 1126 yılında doğmuştur. Yaşadığı çevrenin ilim ve sanat ortamının yanında son derece birikimli, seçkin ve ilim ehli bir ailede dünyaya gelen İbn Rüşd’ün babası ve dedesi de dönemin ileri gelenlerinden olup, dedesi “kâdî'l-kudât”-lık (baş yargıçlık) görevinde bulunmuştur. Dedesiyle aynı isme sahip olmasından ötürü kendisini dedesinden ayırt etmek için İbn Rüşd’e “hafid” yani torun İbn Rüşd denmiştir. Aristoteles’in eserlerini, O’nun felsefi doktrinine sadık kalarak şerh ettiği için İslâm dünyasında “eş-Şarih” Latin dünyasında da “commentator” unvanıyla tanınmış ve isminin bozulmuş hali olarak Batı’da “Averroes” olarak bilinmiştir (Sarıoğlu, 2006: 15).

İbn Rüşd, temel dinî ilimleri babasından öğrenmiş ve Endülüs’te o dönemin bir âdeti olarak İmam Malik’in *el-Muvatta* isimli eserini ezberlemiştir. İbn Rüşd’ün Kurtuba’dan önce bir süre İşbîliye’de kaldığını ve İbn Bacce’nin de 1135 yılında İşbîliye’de öldüğünü göz önünde bulunduran araştırmacılar kısa bir süre de olsa İbn Rüşd’ün İbn Bacce’nin öğrencisi olduğunu iddia ederler (Karlığa, 257).¹ Dehası ve ilmî çalışmalarındaki azmiyle dikkat çeken İbn Rüşd İbn Tufeyl tarafından hükümdarın huzuruna çıkarılmış ve hükümdarın İbn Tufeyl’den istediği Aristoteles’in eserlerini şerh etme işini İbn Tufeyl yaşlılığını da bahane göstererek İbn Rüşd’e havale etmiştir. Hükümdarın teşvik ve desteğini de alan düşünürümüz bir yandan Aristoteles üzerine yoğunlaşırken bir taraftan İşbîliye ve Kurtuba kadılığı görevlerini yürütmüştür. 1182’de İbn Tufeyl’in yerine Ebu Ya’kûb Yûsuf’un sarayına tabip olarak girmiş ve onun ölümünden sonra yerine geçen Ebu Yûsuf Ya’kub b. Yûsuf

1 Öte yandan, Hüseyin Sarıoğlu gibi bazı araştırmacılar bunun pek mümkün görünmediğini ancak İbn Rüşd’ün İbn Bacce’nin eserlerinden geniş ölçüde yararlandığından ötürü aralarından dolayı da olsa bir hoca-öğrenci ilişkisi olduğunu zikreder.

el-Mansur zamanında da bir süre bu görevini devam ettirmiştir. Daha sonra hükümdarla arası bozulan İbn Rüşd bir süre sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmış ve tekrar hükümdarla arası düzelmesine rağmen, bu olaydan sonra fazla yaşamamış ve 1198 tarihinde, 72 yaşında Merakeş'te vefat etmiştir.

İbn Rüşd tıp, astronomi, psikoloji ve felsefe-din ilişkileri bağlamında çokça eser vermiş olsa da düşünürün en bilinen ve en fazla da eleştirilen yönü Aristoteles'e ve felsefesine yaklaşımıdır. Her şeyden önce İbn Rüşd büyük bir Aristoteles şarihidir ve adeta Grek düşünürü hayrandır. Aristoteles hakkındaki kendi sözleri bu durumun mahiyetini en iyi şekilde özetler:

Aristoteles, mantık, fizik ve metafiziği kurdu ve geliştirdi. Bunları o kurdu diyorum, çünkü bu ilimler üzerine ondan önce yazılmış eserler bahsedilmeye bile değmez ve onun yazdıkları yanında çok sönük kalmaktadır. Bunları tamamlamıştır diyorum, çünkü ondan sonra günümüze gelinceye kadar, yani on beş asırdır hiç kimse ne onun yazdıklarına bir ilave yapabilmiş, ne de onlarda önemli bir hata bulabilmiştir. Bu adamın (Aristoteles'in) durumu ne kadar ilginç, insan fitratından ne kadar farklı. Öyle ki adeta ilahî inayet onu, biz insan topluluğuna, insan türünde en son yetkinliğin somut bir örneği olarak ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı eskiler ona 'el-ilahî' adını verirdiler." (Aktaran, Sarıoğlu, 2006: 28).

İbn Rüşd'ün bir beşer olan Aristoteles'e bu kadar hayranlığını dile getirmesi özellikle İslâm dünyasında çokça eleştirilmiştir. Bu eleştirinin, haklı payları da olmakla beraber bunu bir kör taklitçilik olarak anlamamak gerekir. Zira onun Aristoteles'e hayranlığı, Aristoteles'in kurmuş olduğu mantık siteminden ve bu sistemin arz ettiği bütünlük ve tutarlıktan kaynaklanır. Yoksa Aristoteles'in vardığı sonuç ya da hükümler değildir hayran olunan noktalar. "Yani (Aristoteles'in) varmış olduğu sonuçlar kendiliğinden doğru olmayabilir, fakat kullandığı öncüller göz önüne alındığında mantık bakımından doğrudur. Çünkü bu öncüller tabii olarak bu sonuçları doğurur" (Karlığa, 259).

Akıl-Bilgi ve Felsefe-Din İlişkisi

İbn Rüşd'le özdeşleşen diğer bir tartışma da onun akıl ve bilgi anlayışı ile felsefe ve din arasındaki kurduğu ilişkidir. Öncelikle akıl İbn Rüşd'ün dünyasında ayrı bir yer tutar; öyle ki, insanı diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan onun akıl sahibi olması ve Allah'ın Kur'an'da insana yüklediği akletme emridir. İbn Rüşd aklı merkeze aldığı sistemine o kadar bağlıdır ki kitabına şerh yazdığı Platon'un *Devlet*'inde geçen bazı pasajları akla aykırılığı gerekçeyle şerh etme gereği bile duymaz. Akıl, bilgiye ulaşmada burhan yöntemini kullanır. Burhan ise bilinenden bilinmeyeni çıkarmak, malum olan şeyden

meçhul olan bir şey ortaya koymaktan başka bir şey değildir. Şeriat, Allah Teâlâ'yı ve diğer varlıkları burhan ile bilmeyi ve tanımayı teşvik etmiştir. Allah Teâlâ'yı ve diğer varlıkları burhan ile bilmek isteyen kimseler için en iyi hareket tarzı veya zarurî davranış şekli, önceden, burhanın neyelerini, şartlarını ve burhanî bir kıyasın, cedelî, hatabî ve mugalatî bir kıyastan ne ile ayırt edildiğini öğrenmektir (İbn Rüşd, 2013: 75).²

Felsefe-din arasındaki ilişki de düşünürün akla verdiği değer bir başka boyutta yansıtılmasıdır. İbn Rüşd, Faslu'l-makâl'i İslâm (din) karşısında felsefenin durumunu ele almak için yazmıştır. Nitekim daha ilk satırlarda felsefenin mahiyetine dair sorgulamalara girer ve eğer felsefenin yaptığı iş, varlıkları tetkik etmek ve bu varlıkların Sâni (Allah)a nasıl delâlet ettiklerini, yani masnuatın var olmaları cihetinden Sâni'in delili olduğunu araştırmaktan öte bir şey değilse (İbn Rüşd, 2013: 73) o halde felsefe vacip en azından teşvik edilen bir husustur. Şöyle ki: Şeriat var olanları akıl yoluyla veya hem akıl hem şeriat yoluyla düşünüp değerlendirmeyi (nazar ve i'tibâr) istemektedir. Bu ise mantıkta söz konusu olan kıyas veya kıyas vasıtasıyla elde edilen bilgilerden başka bir şey değildir. Şeriatın öngördüğü düşünüp değerlendirme burhan adı verilen yöntemdir (Karlığa, 260).

İbn Rüşd Kur'an'daki, "Ey basiret sahipleri, itibar ediniz" (Haşr, 59/2), "Arzın ve semâların melekûtuna ve Allah'ın yarattığı her şeye bakmıyorlar mı" (A'raf, 7/184), ayetlerini bütün varlıklar üzerinde düşünmeye teşvik eden ve akli veya akli ve şer'î kıyasın ikisinin birlikte kullanılmasının farz olduğunu belirten kesin bir dinî hüküm olarak göstermiştir. Ayrıca, İbn Rüşd böyle bir akli kıyasın bid'at olduğu görüşünü reddetmekte ve fikhî kıyasın da birinci asırdan sonra ortaya konulduğunu, kimsenin buna bid'at nazarıyla bakmadığını ve tıpkı bunun gibi akli kıyasın zarurî olduğuna itikat etmemiz gerektiğini ifade etmektedir (İbn Rüşd, 2013: 77).

İbn Rüşd özelinde felsefe-din konusunda değinilmesi gereken diğer bir husus, te'vil (yorumlama) konusudur. Düşünüre göre hakikat, hakikate zıt olamayacağına göre akılla elde edilen bilgi ile vahiy yoluyla elde edilen bilginin birbirine zıt olması mümkün değildir. Bir konuda şeriat hüküm vermemişse direkt burhan yoluyla aklın getirdiği çözüm uygulanır. Şayet bu konuda şeriat hüküm vermişse bu durumda iki ihtimal ortaya çıkar; ya şeriatın hükmüyle akıl yoluyla elde edilen bilgi birbirine uygundur ya da

2 İbn Rüşd burhanî kıyasın yanında cedelî ve hatabî kıyastan da söz eder. Cedelî kıyas öncülleri sağlam olmayan ve daha çok zannî bilgilere dayanan kıyas türüdür. Hatabî kıyas ise daha duygularla hareket eden kitlelerin yargılarını ifade eden kıyas türüdür.

aykırıdır. İki bilgi arasında bir uygunluk varsa yine bir sorun yoktur, o bilgi alınıp uygulanır. Ancak bir aykırılık varsa bu durumda şeriatın hükmü akıl bilgiye göre te'vil edilir. Şeriat'ın her hükmü te'vil edilemeyeceği gibi, te'vil etme konusunda da sadece ilim adamları (felsefeciler) yetkilidir (İbn Rüşd, 2013: 85). Tev'il etme konusunda doğru düşünüş biçimine sahip olanlar ve ilimde derinleşenler yetkili görüldüğü için İbn Rüşd'ün kastettiği aklın kirlenme, illet-i gai'yi idrar etmeme ve şeriatın hikmete dair maksatlarını tasavvur etmeme yönünden malul olma durumu söz konusu olamaz. İbn Rüşd'ün kastettiği akıl, çıplak, rasyonel, hesap yapan, işbilir bir akıl değildir. Onun akıl formülasyonu vicdan ve kalbi akılla yoğrulmuş, nefisten ziyade içine üflenmiş ruhla duyumsayan, doğru ve istikamet sahibi bir yönelimdir.

İbn Rüşd'ün din-felsefe tartışmasında son önemli husus ise felsefe ve hikmetle uğraşanların sapıttığı, küfre düştükleri iddiasıdır. Böyle kimselerin olması son derece normaldir, bu onların nefislerine uymaları ya da karakterlerindeki zayıflıktan ileri gelmektedir. Ancak bu kimseler yüzünden felsefeyi ve hikmeti hakir görmek, menetmek akıl kârı değildir. Felsefecilerin hepsinin böyle olmadığını İbn Rüşd şöyle açıklar:

Felsefe okumaları ve bu konuda araştırmalara dalmaları sebebiyle sapık hale geldikleri zannolunan bir takım aşağılık insan grupları vardır diye felsefe okuma ehliyetine ve salahiyetine sahip olan şahısları, hikmete dair yazılan eserleri tetkik etmekten menedenin misâli, (uzun süre susuz kaldıkları için) kendilerine verilen su boğazlarında durdu da, böylece birçok kimse öldü gerekçesiyle, susuzluktan ölene kadar susuz bir kimseyi tatlı ve soğuk su içmekten meneden kimsenin hali gibidir. Şüphe yok ki, suyun boğazda durması sebebiyle meydana gelen ölüm arızidir, susuzluktan ölmek ise zâti ve zaruri bir durumdur." (İbn Rüşd, 2013: 83).

Dolayısıyla İbn Rüşd, din ile felsefeyi uzlaştırmaya, dinî hakikatleri akılla izah etmeye çalışmasının mantıki ve felsefi bir gerekçesi vardır. Ona göre, felsefi bir faaliyet içerisinde bulunmak, ilahî ilkelerin yansımından başka bir husus değildir. Felsefe, insanı din karşılığına sürüklemez; bilakis dine doğru yönlendirir. Zira O, bir taraftan Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve filleri hususlarında hem felsefenin yöntemi burhanın, hem de dinî nasların aynı neticelere ulaştırdığına inanır (Çetinkaya, 2012: 137).

Siyaset Felsefesi

İbn Rüşd'ün akıl ve felsefe hakkındaki düşünceleri kadar kolay ulaşılabilir olmayan ve daha az çalışılan bir alanı da siyasete dair söyledikleridir. Onun siyasete dair düşüncelerini Platon'un *Devlet*'ine ve Aristoteles'in *Nikomakos'a Ahlâk*'a yazdığı şerhlerden ve diğer kitaplarındaki bazı bölümlerden çıkarmak

mümkündür. Ancak her iki şerhin de Arapça orijinaleri kaybolmuş olup elimizde İbranice çevirileri bulunmaktadır. Dolayısıyla, İbn Rüşd'ün düşüncesinin bu boyutu hakkında her türlü değerlendirme daima tartışmalı kalacaktır, çünkü bir bütün olarak İbn Rüşd'ün felsefesini inceleyen araştırmacının zihninden belirli bir taraflılığı silmek asla mümkün olmayacaktır (Rosenthal, 1996: 259).

İbn Rüşd'ün siyaset felsefesine ilişkin düşünceleri her ne kadar Grek düşünürlere yazdığı şerhlerden çıkarılsa da, unutulmaması gereken onun bir Müslüman olduğu, şeriatın otoritesine ve üstünlüğüne tartışmasız iman ettiği ve tek geçerli bilginin burhan yoluyla ya da direkt vahiyle bildirilen bilgi olduğunu kabul etmesidir. Örneğin Platon'un *Devlet'in Onuncu Kitabı*'nda anlattığı "*Er Efsanesini*" burhanî delillerle açıklanamayacağı gerekçeyle şerh etme gereği bile duymaz. Ayrıca İbn Rüşd, Aristoteles'i en iyi anlayan ve yorumlayan filozoflardan birisidir ve olayları değerlendirmede Aristoteles'ten aldığı sistematik kavrayış vardır. Bunun tamamlayıcısı olarak İbn Rüşd, düşünce sisteminde kaynağını asla aynen kopya etmez. Gerek Farabi ve İbn Bâcce gibi İslâm düşünürlerinden istifade etmesinde gerekse de yaptığı şerhlerde, iktibas ettiği düşünceleri, yargıları kendi tasavvurlarına ve içinde yaşadığı şartlara göre yeniden yorumlar, değerlendirir ve gerekirse bu yargılara itiraz eder. Yaşadığı dönemde Muvahhidler hükümdarlığında önemli görevler ifa etmesi ona olaylar ve insanlar hakkında eşsiz bir gözlem ve inceleme fırsatı sunmuştur. Muvahhidler'in hizmet ettiği iki hükümdarının hikmet ehli olması ve bu kişilerin İbn Rüşd'ün öğrencileri olmasını da buna eklemek gerekir.

İbn Rüşd'e göre pratik bilimlerden birisi olan siyaset biliminin özü itibariyle nazarî ilimlerden farklı olduğu konusunda hiçbir tartışma ve kuşku yoktur. Ancak siyaset biliminin, yöneten ve yönetilenlerin kemâle erişmesi ve mutluluğu bağlamında, ahlâkî vurguları daha ağır basan teorik temelleri de vardır. Dolayısıyla İbn Rüşd siyaset bilimini pratik ve nazarî boyutları açısından iki bölüme ayırır. Siyaset biliminin nazarî temellerini *Nikomakos'a Ahlâk*'a yazdığı şerhte ve pratik boyutunu da *Devlet*'e yazdığı şerhte incelemiştir. Aristoteles hayranı bir düşünürün neden Aristoteles'in *Politika*'sını değil de Platon'un *Devlet*'ini şerh etmeyi tercih ettiğinin sebebini İbn Rüşd, bu kitabın eline geçmemesiyle açıklar. Muhtemelen o dönemde *Politika* Arapça'ya henüz çevrilmemişti.

İbn Rüşd'e göre insan zorunlu olarak medenî/toplumsal bir varlıktır (İbn Rüşd, 2005: 30). İnsanın toplumsal olmasının zarureti iki nedenden

kaynaklanmaktadır. İlk olarak insan kendine özgü yetkinlikleri/erdemleri diğer insanlarla yardımlaşmaksızın elde edemez. Yani, insanlar kendilerine ait erdemleri elde etmede diğer insanlara ihtiyaç duyar. İkinci olarak da insan hayatı için gerekli olan tüm diğer şeylerde insanın toplumsallığı zorunludur. İnsanın hayatını devam ettirmesi zorunlu olan ihtiyaçlarında (zarurî), refah ve mutluluk için gerekli olan ve daha tâlî olan ihtiyaçlarında (geçimlik-hâcî) ve daha nitelikli bir yaşam için gerekli olan ihtiyaçlarında (tahsînî) bu zaruret durumunu görmek mümkündür (İbn Rüşd, 2005: 31). Başka bir deyişle İbn Rüşd, herhangi bir siyasi bir topluluk dışında, insanın mutluluğa ve mükemmelliğe ulaşması bir yana, hayatını bile sürdürmeyeceğinde ısrar eder (Rosenthal, 1996: 257).

İbn Rüşd'de adalet kavramı ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Erdemli bir devlet nasıl adalete dayanmalı ise insanın da adaletli olması gerekir. İnsanın adaletli olması ise cesaret, iffet gibi ahlâkî erdemleri kendisinde barındırmasına ve aklî melekelerini muntazaman, yerinde ve saatinde şartlara uygun olarak kullanmasına bağlıdır. Bu kombinasyonda aslî unsur akıldır çünkü neticede bedenî yöneten, iradeleri şekillendiren akıl melekesidir. Yani, canlıda adalet, onun bölümlerinden her birinin gerekli ölçüde ve gerekli vakitte işlevini yerine getirmesidir. Bunun elde edilmesi ise, zorunlu olarak, akıl sultanının canlıdaki bölümleri yönetmesi koşuluna bağlıdır (İbn Rüşd, 2005: 35). İnsanda çerçevesi çizilen adalet anlayışı aynen devlette de geçerlidir ve kişisel düzeydeki adalet, devletteki adaletin temelidir. Devletteki adalet ise akıl, yiğitlik ve ölçülülük güçlerinin her birinin gerektiği zamanda, gerektiği ölçüde ve gereği kadar kullanılması ile sağlanır (İbn Rüşd, 2005: 106). Dolayısıyla adaletli bir devlette, vücudun her bir erdeminin bir fonksiyonunun olması gibi, her ferdin ayrı bir görevi vardır ve devletin adalet temelinde varlığını sürdürmesi herkesin vazifesini uygun bir şekilde yapmasına bağlıdır. Bunun için de herkesin tek bir sanatı yapıyor olması gerekir; çünkü bir insanın birden fazla sanatı layıkıyla yapması imkânsızdır. İbn Rüşd'ün devlet ve insanın yapısı arasında kurduğu ilişkinin tabii sonucu ise şudur: İnsandaki tüm ahlâkî vazifelerin ve erdemlerin yanında bunlara üstün olan ve bunları yöneten akıl olduğu gibi, devlette de devletin farklı ihtiyaçları ve iş bölümü mevcut olmakla beraber devleti de akli/aklî delilleri en iyi kullananlar, yani burhan ve hikmet ehli, felsefeciler yönetmelidir.

İbn Rüşd'ün siyasete ilişkin şerhlerinin ayrılmaz bir parçası onun kendi yaşadığı dönem ve İslâm siyasal tecrübesine yönelik değerlendirmeleri ve göndermeleridir. O Platon'un kitabında geçen bazı bilgileri şerh etme gereği

duymadığı gibi birçok noktada da Platon'u mazur görerek ya da durumunu açıklayarak ona karşı çıkar. Platon'un ideal devletin büyüklüğüne ilişkin saptamaları bunlardan biridir ve İbn Rüşd bunu o dönemin şartlarının bir sonucu kabul eder. Kendi dönemine ilişkin yaptığı göndermelerde ise daha sert ve eleştirel olabilmektedir. Ancak bu noktada ilginç bir durum vardır.

İbn Rüşd'e göre ideal bir devlette olmaması ya da en az sayıda bulunması gereken meslekler kadılık ve tabipliktir. İşin ilginç yanı da budur ve İbn Rüşd yaşadığı dönemde hem kadılık hem de tabiplik yapmıştır. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün yaşadığı döneme ilişkin görüşlerini değerlendirmeye bu perspektiften bakmak bile bize bir bakış açısı sunar. Ancak onun asıl sert eleştirileri Platon'un kitabındaki devlet çeşitlerinin birbirlerine dönüşümlerini açıklarken kendi dönemine ilişkin yaptığı değerlendirmelerdir. İbn Rüşd bu konuda şöyle demektedir:

Platon, erdemli bir yönetimin, şan ve şeref yönetimine, yetkin bir kimse-nin şan ve şeref adamına nasıl dönüştüğünü izah etmiştir. Bu ise Arapların ilk dönemlerinde olup bitenlere benzemektedir. Şöyle ki, önceleri erdemli bir yönetimi esas almışken, sonradan Muaviye b. Ebi Süfyan geldiğinde, yönetim tarzı şan ve şerefi esas alan bir yapıya dönüştü. Bu yönetim tarzı, günümüzde Endülüs'te yürürlükte olan yönetim tarzına benzemektedir (Rosenthal'dan aktaran Şulul, 2011: 228).

İbn Rüşd'ün sarayda kadı ve hekim olarak görev yaptığını göz önünde tutarsak, herhalde, Muvahhid hükümdarlığına bundan daha ağır eleştiriler getirmesi mümkün olmazdı. Hayatının son yıllarını sürgünde yaşamış olması da onun hayatındaki bu çizgisini destekleyen bir durumdur. Ayrıca bu eleştiriler İbn Rüşd'ün keskin gözlemciliğine ve gözlem ve tecrübeleriyle teorik bilgiyi uyuşturmadaki başarısına da iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Siyaset düşüncesinin doğuşundan günümüze kadar kadının sosyal ve dolayısıyla siyasal konumu hep tartışılmıştır. İbn Rüşd'ün siyaset felsefesinde, kadına İslâm siyasal düşünce geleneğine muhalif addedilebilecek bir yer verilmiştir. Düşünür öncelikle kadınların ve erkeklerin güç, dayanıklılık vs. yönleriyle birbirinden farklı bir doğaya sahip olduklarını teslim etmektedir. Ancak kadınların erkeklerden daha yatkın olduğu işler olduğu gibi erkeklerin kadınlara göre daha yatkın ve üstün olduğu işler vardır. Ancak bunu kesin bir ayırım şeklinde de anlamamak lazımdır çünkü erkek için en uygun işlerden olan savaş işinde dâhi o dönemin bedevî kabilelerindeki kadınlar da yer almışlardır. Nitekim kadınlar arasında zeka ve güzel yetenek açısından da üstün niteliklere sahip olanlar vardır ve gerekli eğitimi almaları halinde onlar arasında da bilgelerin ve yöneticilerin olması imkânsız değildir. Endülüs'teki

kadınların durumuna da değinen İbn Rüşd, bu kadınların sadece çocuk doğurmak, çocuk bakımı gibi işlerle sınırlandırıldığını ve diğer yeteneklerini kaybettiklerini belirtir. Böylelikle sayıları erkeklerin sayısı kadar olduğu halde, kadınlar nazarî ve amelî olmak üzere insanî erdemlerini geliştiremedikleri için erkeklerin sırtına yük olmakta ve bu durum da kentlerin fakirleşme nedenlerinden biri haline gelmektedir (İbn Rüşd, 2005: 113).

Özetle, İbn Rüşd, Platon'un eserlerini şerh ederken bir metafizikçiden çok, İslâm felsefecisi unvanını hak ederek çalışmalarını yürütmüştür. Platon'un genel anlamda *Devlet*'teki düşüncelerinin çoğunu kabul eder. Platon'un farklı bir sosyal teşkilatlanma ve sosyal dönemde yaşamış olması sebebiyle o döneme özgül olarak yaptığı tespitleri ise hem kendi dönemindeki devlete hem de İslâm tarihine ustalıkla uygular. Böylece, *Devlet*'e yazdığı şerh aynı zamanda, zamanın İslâmî siyasi kurumları ve özellikle de Mağrip'tekiler hakkında bir felsefecinin yorumu ve eleştirisini teşkil eder. On birinci ve on ikinci yüzyıllardaki Müslüman Batı (İspanya ve Kuzey Afrika)'nın tarihine sık sık atıflarda bulunması, İbn Rüşd'ün şerhinin ayrılmaz ve değerli bir parçasını oluşturur (Rosenthal, 1996: 258).

Platon'dan birçok noktada farklılaşan görüşlerini kendi uygarlığına ciddiyetle uygulaması İbn Rüşd'ün en orijinal yönlerinden birisidir. Kadınlık ve tabiplik görevlerinde bulunmuş olmasının da katkısıyla Murabitlar ve Muvahhidler döneminin iç yüzünü çok iyi kavrayabilmiş ve Platon'un görüş, inceleme ve yargılarını güncelle dair daha isabetli bir şekilde yorumlayabilmiştir. Benzer şekilde Aristoteles'e ve mantık sistemine vukufiyeti ve Platon'un düşüncelerine hâkimiyeti, O'na İslâm medeniyetini daha iyi tahlil etme ve eleştiriler getirme imkânı sunmuştur.

Sonuç

İslâm tarihinde birbirinden farklı fikri ve felsefi ekoller ile siyasi deneyimler yaşanmıştır. Ancak bunlardan daha büyük katkı, hiç kuşku yok ki, bu alanda oluşan düşünsel birikimden gelmektedir. İbn Haldun'dan Said Halim Paşa'ya, İbn Rüşd'den Muhammed İkbal'e ve Farabi'den Ali Şeriatî'ye kadar kadar klasik ve modern anlamda akli, düşünmeyi, felsefeyi, burhanı ve sorgulamayı esas alan ciddi bir Müslüman düşünce birikimi husule gelmiştir. Yapılması gereken günümüzün soru ve sorunlarını teşhis edip bunlara vahyin genel ve temel sınırlarını çizdiği çerçevede ışığında akıl ve burhan yoluyla çözümler ortaya koymaktır.

İbn Rüşd, döneminin şartlarına kıyasla büyük bir örneklik ortaya koyarak, akıl ve burhan yoluyla eleştirel düşüncenin en yetkin bilgisi olan bir Müslüman düşünür olarak, sahih bilgi olmadan sahih iman olamayacağına dolayısıyla salih amel olmayacağını düşündürtecek denli, hakikate vasıl olmak için bilinenden bilinmeye gitmenin ne kadar zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Yani akıl yürütme ve muhakeme etmenin ve felsefenin şeriatın maksatlarından birisi olduğunu ortaya koymuştur. İbn Rüşd'ün, adeta akletmeyenini dini de yoktur hükmünü büyük bir sorumlulukla yerine getirerek, dinin aklın zahiri, aklın da dinin batını olduğunu ispatlayacak denli akıl ile vahiy, felsefe ile dinin aynı hakikatin farklı yüzleri olduğunu ve doğru düşünüş biçimine sahip olunduğu, ilimde derinleşme sağlandığı ve nefsin getirdiği sapkınlıktan sıyrıldığı taktirde akıl ile vahyin amacı ile hakikate vasıl olunacağını aşikar eden bir filozof olarak Katolik Hıristiyanlığın pençesinde kıvranan Batı düşüncesinde akıl ve ilim eksenli bir dönüşüm sağlanmasında katkısı büyüktür.

İbn Rüşd, felsefî alandaki otoritesi ve siyaset biliminin kurucu babaları sayılan Aristoteles ve Platon'un kitaplarına yazdığı şerhlerle bu alanda önemli bir yere sahiptir. Bugün kapitalizmin en acımasız ve insanlarda tepki oluşturan tarafı olan adalet meselesi İbn Rüşd'ün en temel meselelerinden birisidir. Nitekim Kur'an'da da şöyle buyrulmuştur: “...*Aralarında hükmedersen adaletle hükmet. Allah, adaletle hüküm yürütenleri sever*” (Maide Suresi, 42).

İbn Rüşd'ün yaşadığı döneme getirdiği eleştiriler ve İslâm tarihine ilişkin yaptığı tahliller hâlâ önemini korumaktadır. Hala akıl ve felsefe üzerinden siyasal, toplumsal ve kamusal alanı, adalet ve şura ekseninde kurmakta zorlanan Müslümanların siyaset pratiğinde İbn Rüşd'den alınacak büyük dersler olduğu bir gerçektir. Benzer şekilde modern dünyayla birlikte sözüm ona kamusal alanda özgürleş(tiril)me adına hepten ifrat ve tefrite itilen kadının durumuna dair de İbn Rüşd'ün fikirlerinden alınacak çok şey vardır.

Kaynakça

- ÇETİNKAYA, Bayram Ali (2012). “İbn Rüşd’ün Projesi: Felsefe-Din Uzlaşımı” *Diyanet İlmî Dergi (İbn Rüşd Özel Sayısı)*, c: 48, sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, 119-140.
- İBN RÜŞD, (2013). “Felsefe-Din İlişkileri Faslü’l-makâl-el-Keşf an münhâci’l-edille” Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- İBN RÜŞD, (2005). *Siyasete Dair Temel Bilgiler, Kurtubalı İbn Rüşd’ün Platon’un Devletin Düştüğü Şerh* Çev., Muharrem Hilmi Özev, İstanbul: Bordo-siyah Yayınları.
- KARLIĞA, Bekir, *İbni Rüşd*, DİA, XX, ss. 257-288.
- ROSENTHAL, Erwin, , (1996). *Ortaçağ’da İslâm Siyaset Düşüncesi* İstanbul: İnsan Yayınları.
- ROSENTHAL, Erwin, I., J., (1953). *The Place of Politics in the Philosophy of Ibn Rushd* Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 15, No. 2 pp. 246-278.
- SARIOĞLU, Hüseyin, (2006). *İbn Rüşd Felsefesi* İstanbul: Klasik Yayınları.
- ŞULUL, Cevher, (2011). *İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesi* İstanbul: İnsan Yayınları.